

Міжнародно-правове регулювання екологічної безпеки атмосферного повітря

Р.В. Яцишин
аспірант Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету
Науковий керівник
Ю.В. Корнєєв
к. ю. н., доцент,
Національний авіаційний університет

У статті розглянуто питання екологічної безпеки атмосферного повітря як необхідної умови реалізації суб'єктивного права громадян на безпечне довкілля, способи та форми її закріплення в національному та міжнародному праві. Також досліджено погляди вітчизняних та зарубіжних науковців на питання екологічної безпеки атмосферного повітря, її підтримання і забезпечення на міжнародному рівні, основні нормативні акти, що регулюють питання екологічної безпеки атмосферного повітря, встановлюють критерії для її визначення. У роботі запропоновано авторське визначення досліджуваних понять.

В статье рассмотрены вопросы экологической безопасности атмосферного воздуха как необходимого условия реализации субъективного права граждан на безопасную окружающую среду, способы и формы ее закрепления в национальном и международном праве. Также исследованы взгляды отечественных и зарубежных ученых на вопрос экологической безопасности атмосферного воздуха, ее поддержание и обеспечение на международном уровне, основные нормативные акты, которые регулируют вопросы экологической безопасности атмосферного воздуха, устанавливают критерии для ее определения. В работе предложено авторское определение исследуемых понятий.

The article discusses the matters of environmental safety of air as a condition of subjective rights of citizens to a safe environment, methods and forms of consolidation in the national and international law. Also research the views of domestic and foreign scholars on issues of ecological safety of air and its maintenance and support at the international level, the main regulations that govern the environmental safety of air, establish criteria for its definition. We were invited to study authors' definition of concepts. The paper was propose authors' definition of study concepts.

Ключові слова: екологічна безпека атмосферного повітря, міжнародно-правове регулювання екологічної безпеки атмосферного повітря, права громадян, суб'єкти правовідносин, міжнародне право, атмосферне повітря.

Постановка проблеми

Проблеми безпеки на сьогодні особливо актуалізуються, оскільки екологічна загроза для людини, її здоров'я та життя як антитеза екологічної безпеки тісно пов'язується з реалізацією природних прав людини і громадянина та юридичних прав громадян на безпеку і життя. Це, у свою чергу, передбачає поглибле-

не дослідження проблем, пов'язаних зі становленням та розвитком суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку з погляду механізмів національного і міжнародного права, зокрема правового регулювання Європейського Союзу, які проголошують два основних принципи – верховенства права та пріоритету прав людини і громадянина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми охорони атмосферного повітря досліджувались такими авторами, як: М.М. Бринчук, С.В. Виноградов, О.С. Колбасов, А.А. Шишко, Зербе, В. Баумол, М. Амман, С. Аткінсон, С.Я. Кофал, К. Конрад, Г. Класен, С. Круйтваген, А. Крупнік, Г. Стінглер, Д. Сімпсон, Т. Селден, Д. Сонг, Т. Тіетенберг, Н. Шафік, Robyn Eckersley, French Hilary, Zartman W.I., Зорін, Зоріна, Веденін, Шемшученко, В.І. Андрейцев, Н.Р. Малишева та багато інших. Ці автори розглядають переважно проблему транскордонного забруднення атмосферного повітря.

Невирішені частини загальної проблеми

Питанням екологічної безпеки атмосферного повітря як необхідної умови реалізації суб'єктивного права громадян на безпечне довкілля майже не розроблялось, і лише останнім часом воно привертає увагу науковців. Це зумовлено тим, що досі не існує чіткого ідеологічно-нормативного закріплення понять «екологічної безпеки атмосферного повітря», «міжнародно-правового регулювання екологічної безпеки атмосферного повітря», а відтак і механізмів для реалізації прав громадян на безпечне навколишнє середовище.

Формулювання цілей статті

Метою статті є виявлення змісту й механізмів реалізації та захисту зазначеного суб'єктивного права людини і громадянина, дослідження існуючих ідейно-концептуальних поглядів та нормативного закріплення понять «екологічна безпека атмосферного повітря», «міжнародна екологічна безпека», внесення пропозицій з досліджуваних питань.

Виклад основного матеріалу дослідження

Основні міжнародні напрями охорони навколишнього середовища визначено в Стокгольмській Декларації 1972 року та Декларації Ріо-Жанейро 1992 року. Вони створили основу для розроблення інших міжнародно-правових документів, що

конкретизують завдання з охорони атмосферного повітря та озонового шару. До питань, пов'язаних з охороною атмосферного повітря, часто відносять і питання зміни клімату. Але оскільки парникові гази постійно були присутні в атмосфері та є звичайними її складовими, то проблема полягає саме в їх концентрації в атмосфері.

При цьому слід зауважити, що права громадян на екологічну безпеку як окрему ланку правових можливостей фізичних осіб у рамках Європейського Співтовариства не легалізовані й концептуально не є загальновизнаними. Тож першочерговим завданням нашої держави є ініціювання зазначених правових принципів та забезпечення рівня європейського правового, а згодом і міжнародно-правового регулювання, втілення їх у різні форми правових документів – директиви, постанови, конвенції, договори, а, можливо, у перспективі – внесення поправок до Європейської конвенції з прав людини та прийняття в подальшому спеціальної Конвенції про екологічні права людини під егідою ООН, у якій доцільно виділити норми про суб'єктивне право громадян на екологічну безпеку.

Закріпити права людини та громадянина на безпечне довкілля, а також механізми і шляхи їх підтримання та забезпечення можна лише дослідивши саму суть екологічної безпеки на міжнародному рівні, а також інструменти її правового регулювання. Зокрема, одним із найбільш пріоритетних прав людини можна, безсумнівно, назвати право на екологічно безпечне атмосферне повітря.

Досліджуючи правове поняття екологічної безпеки, слід зазначити, що виділяються два основних підходи до його визначення. Перший підхід полягає в тому, що екологічна безпека розглядається як певний стан. Г.П. Серов дає визначення екологічної безпеки як стану захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави в процесі взаємодії суспільства і природи від загроз: а) з боку природних об'єктів, властивості яких змінені забруднен-

ням, засміченням унаслідок антропогенної діяльності (виникнення аварій, катастроф, здійснення тривалої господарської, військової та інших видів діяльності) чи навмисно з метою екологічних диверсій, агресії або ж природних явищ та стихійного лиха; б) обумовлених знищенням, пошкодженням або виснаженням природних ресурсів (загроза незабезпечення суспільства і держави природними ресурсами) [1, с. 33].

Визначення екологічної безпеки як стану захищеності людини, суспільства, держави і навколишнього природного середовища від негативного природного та техногенного впливу, що забезпечується організаційно-правовими, економічними, науково-технічними та іншими засобами та способами, наводить М.Н. Веденін [2, с. 52].

Екологічну безпеку як комплексний стан певних властивостей довкілля, що створені цілеспрямованою діяльністю людей, з урахуванням обґрунтованих допустимих навантажень антропогенних чинників на навколишнє середовище і негативних змін, що відбулися в ньому і забезпечують збереженість життєдіяльності людини, визначає О.С. Заржицький [3, с. 32].

Екологічна безпека також розглядається як стан, за якого всі складові природного оточення, за рахунок балансування взаємовпливів природних, технічних і соціальних систем, формування природо-культурного середовища, є оптимальними для нормального функціонування і розвитку людської цивілізації [4, с. 7].

Серед вітчизняних науковців найбільш широке визначення екологічної безпеки подає В.І. Андрейцев. На його думку, екологічна безпека як юридична категорія – це складова національної і транснаціональної безпеки, тобто такий стан розвитку суспільних правовідносин і відповідних правових зв'язків, за яких системою правових норм, інших державно-правових і соціальних засобів гарантується захищеність права громадян на безпечне для життя і здоров'я, довкілля, забезпечується регулюван-

ня здійснення екологічно небезпечної діяльності і запобігання погіршенню стану довкілля та інших наслідків, небезпечних для життя і здоров'я особи, суспільства і держави, що потребує чіткої конституціоналізації в чинному законодавстві [5, с. 38].

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 50) визначає екологічну безпеку як стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей, що гарантується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних екологічних, політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

Довкілля вважається безпечним, коли його стан відповідає встановленим у законодавстві критеріям, стандартам, лімітам і нормативам, які стосуються його чистоти (незабрудненості), ресурсомісткості (невиснаженості), екологічної стійкості, санітарних вимог, видового різноманіття, здатності задовольняти інтереси громадян.

Інший підхід до визначення екологічної безпеки полягає в розумінні її як певної діяльності. Досліджуючи проблему екологічної безпеки, М.І. Малишко розглядає її як систему заходів, спрямованих на захист життєво необхідних інтересів людини від несприятливого впливу навколишнього природного середовища, слухно вказуючи при цьому, що екологічна безпека є центральним питанням екології людини, оскільки безпосереднім об'єктом охорони є людина, її економічні інтереси, екофонд [6, с. 331–335].

Однак у такому визначенні не досить чітко враховується вплив техногенних чинників, і можна припустити, що він здійснюється через змінене навколишнє природне середовище. Досліджуючи правове забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності, Н.В. Барбашова пропонує під екологічною безпекою з правової точки зору розуміти: 1) захист життя та здоров'я лю-

дини від наслідків техногенної діяльності та негативних впливів природного характеру; 2) захист природних екосистем (безпечного стану природного середовища, включаючи перетворюючу діяльність людини), шкідливий вплив на які може безпосередньо або опосередковано призвести до негативного впливу на життя, здоров'я і умови проживання людей; 3) обов'язкове наукове прогнозування впливу існуючих технологій, а також таких, що розробляються, на темпи науково-технічного прогресу, аналіз його наслідків для навколишнього природного середовища, тобто для умов проживання майбутніх генерацій людей [7, с. 12].

Зважаючи на вищезазначене, на нашу думку, найбільш доцільним є визначення екологічної безпеки як стану, за якого забезпечується моніторинг, прогнозування, попередження погіршення екологічної обстановки і виникнення небезпеки для здоров'я людей та існування всього біорізноманіття планети, що гарантується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних екологічних, політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів, а також розв'язання вже існуючих екологічних проблем у сфері навколишнього природного середовища. Таке визначення містить одразу 2 підходи до розуміння екобезпеки: по-перше, воно трактується як засіб реалізації суб'єктивного права громадян на безпечне навколишнє середовище, по-друге, воно розуміється як безпечна діяльність людини, спрямована на вирішення існуючих екопроблем, а також на захист усього біорізноманіття планети.

Оскільки атмосфера, і зокрема атмосферне повітря, є структурною складовою навколишнього природного середовища, то екологічна безпека атмосферного повітря – це стан, за якого забезпечується моніторинг, прогнозування, попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей, існування всього біорізноманіття планети, що гарантується здійсненням широкого комп-

лексу взаємопов'язаних екологічних, політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів, а також розв'язання вже існуючих екологічних проблем щодо атмосферного повітря як невід'ємної складової навколишнього природного середовища.

Отже, визначення екологічної безпеки як правової категорії має різне тлумачення в еколого-правовій науці. Вважають, що її сутність полягає в захисті людини і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу; умовах збереження здоров'я людей і забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку; балансі розвитку екосистем; діяльності щодо захисту життєво важливих екологічних інтересів; у тому, що вона є складовою міжнародної екологічної безпеки тощо, тобто мається на увазі, що національна екологічна безпека, екологічна безпека окремо взятого об'єкта, суб'єкта, явища, процесу є складовою міжнародної екологічної безпеки.

Тому можна зробити висновок, що всі національні екологічні безпеки і є єдиною міжнародною екологічною безпекою, із урахуванням того, що для підтримання екологічної безпеки на міжнародному рівні, окрім національних заходів щодо її підтримання, застосовуються ще й спільні міжнародні ресурси.

Саме тому, на нашу думку, доцільним є визначення міжнародної екологічної безпеки атмосферного повітря як стану, за якого забезпечується моніторинг, прогнозування, попередження погіршення екологічної обстановки і виникнення небезпеки для здоров'я людей та існування всього біорізноманіття планети, що гарантується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних екологічних, політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів, а також розв'язання вже існуючих екологічних проблем щодо атмосферного повітря як невід'ємної складової навколишнього природного середовища силами міжнародної спільноти за допомогою націо-

нальних та об'єднаних міжнародних засобів і ресурсів.

Представники російської правової думки, зокрема Зорін і Зоріна, визначають необхідність правового регулювання і забезпечення екологічної безпеки. Також вони підкреслюють, що національно-правове регулювання – це в будь-якому випадку складова міжнародно-правового регулювання, оскільки національна екологічна безпека – це складова міжнародної екологічної безпеки.

Зокрема, Зоріна у своїх працях визначає структурні елементи правового регулювання екологічної безпеки. Вона до них відносить правове регулювання екологічного моніторингу, правове регулювання прогнозування екологічної ситуації та правове забезпечення врегулювання екологічних проблем [8].

Зважаючи на вищесказане, на нашу думку, доцільним є таке визначення міжнародно-правового регулювання екологічної безпеки атмосферного повітря: міжнародно-правове регулювання екологічної безпеки атмосферного повітря – це правове регулювання моніторингу, прогнозування, попередження погіршення екологічної обстановки стану і виникнення небезпеки для здоров'я людей та існування всього біорізноманіття планети, що гарантується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних екологічних, політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів, а також розв'язання вже існуючих екологічних проблем щодо атмосферного повітря як невід'ємної складової навколишнього природного середовища силами міжнародної спільноти за допомогою національних та об'єднаних міжнародних засобів і ресурсів.

Розглянувши суть понять, опираючись на певні нормативні джерела та погляди науковців з України, Росії, Білорусі, представників близького зарубіжжя, варто розглянути деякі погляди щодо еколого-правового регулювання та підходи стосовно охорони навколишнього середовища представників країн більш віддаленого закордону.

Істотний внесок у розвиток сучасної теорії екологічної рівноваги зробили багато відомих закордонних науковців: Я. Міколаш, Л. Піттерман, Ф. Шелманн, Т. Тьєтенберг, Р. Коуз, Р. Тервіа, Ж. Стіглер, Ж. Дейлс, К. Г. Гофман, А. О. Гусєв, О. О. Голуб, М. Н. Лук'янчиков, А. А. Мінц, Г. О. Моткін, П. Г. Олдак, І. М. Потравний, М. Ф. Реймерс, Є. П. Ушаков, Р. Коуз, А. Пігу, А. Ендрес, В. Леонтєв, П. Самуельсон, Р. Зербе, В. Баумол та інші. Наукові основи управління якістю атмосферного повітря на міждержавному рівні були сформовані в працях закордонних економістів: М. Аммана, С. Аткинсона, С. Я. Кофала, К. Конрада, Г. Классена, С. Круїтваген, А. Крупніка, Г. Стінглера, Д. Сімпсона, Т. Селдена, Д. Сонга, Т. Тієтенберга, Н. Шафіка та інших.

Зокрема, хотілося б звернути увагу на дослідження таких відомих науковців як Robyn Eckersley, French Hilary, Zartman W. I.

Зартман у своїх працях щодо падіння політичних режимів, між іншим, зазначає й описує ідею, використану нами при формулюванні визначення міжнародної екологічної безпеки атмосферного повітря. Він зазначає, що міжнародна екологічна безпека складається з сукупності національних екологічних безпек, а також об'єднаних зусиль держав, і саме тому політичні режими і країни, які не хочуть або неспроможні реалізувати і забезпечити національну екологічну безпеку, підтримують механізми реалізації міжнародної екологічної безпеки і повинні бути позбавлені суверенного права розпоряджатися національними та, певною мірою, планетарними природними ресурсами шляхом позбавлення їх суверенітету взагалі [9].

Гіларі Френч у свою чергу зазначає, що на сучасному етапі розвитку, в період глобалізації, мобільності всіх екофізичних процесів захист та охорона окремих елементів (у нашому випадку атмосферного повітря) навколишнього природного середовища і планети в цілому не може і не повинно здійснюватися через відповідні заходи саме щодо

цього елемента, частинки оточуючої нас природи. Задля охорони окремого елемента навколишнього природного середовища необхідно здійснювати прямі чи опосередковані дії, заходи, забезпечувати правове регулювання, які рано чи пізно матимуть місце, стосуватимуться або так чи інакше вплинуть на досліджуваний необхідний і цікавий нам структурний компонент природи, щодо всього навколишнього природного середовища [10]. Робін Екерслі зазначає, що охорона та захист навколишнього природного середовища на міжнародному рівні – процес настільки комплексний, складний і багатогранний, що будь-які неправильні дії, або в цьому проміжку часу історії людства – зволікання, бездіяльність, матимуть неоправдані наслідки і невідвратно-зворотню дію [11]. Тобто за злочином наступає покарання, і для природи неважливо навіть те, коли був здійснений злочин, природа не визнає строків давності, покарання за прийдешні вчинки може впасти на нас і саме зараз, це – «ефект бумеранга» за все, що людство вже встигло накоїти.

Висновки

Отже, закріпити права людини і громадянина на безпечне довкілля, а також механізми і шляхи їх підтримання та забезпечення можна лише дослідивши саму суть екологічної безпеки на міжнародному рівні, а також інструменти її правового регулювання. Зокрема, одним із найбільш пріоритетних прав людини можна назвати право на екологічно безпечне атмосферне повітря. Перераховані вище поняття досі не знайшли свого концептуально-нормативного закріплення як на європейських теренах, так і в більшій частині світу, і права громадян на екологічну безпеку як окрема ланка правових можливостей фізичних осіб у рамках Європейського Співтовариства і на міжнародному рівні не легалізовані й концептуально не є загально визнаними.

Отже, на нинішньому етапі загострення екологічних проблем необхідно удосконалити правове регулювання у

згаданій сфері суспільних відносин і в першу чергу розробити базові концептуальні поняття, що дадуть змогу зрозуміти що і як необхідно підтримати на правовому рівні, а відтак забезпечити права людини і громадянина на безпечне навколишнє середовище, зокрема безпечне атмосферне повітря.

Зважаючи на вищесказане, для дослідження і закріплення базових екологічних категорій правового регулювання, розглядаючи питання міжнародно-правового регулювання екологічної безпеки атмосферного повітря, необхідно рухатись від супротивного, тобто розглядати не лише ті нормативно-процесуальні та організаційно-правові міжнародні механізми, що прямо стосуються цікавого нам елемента навколишнього природного середовища, а всі, що прямо чи опосередковано стосуються підтримання та забезпечення екологічної безпеки навколишнього природного середовища в цілому, і нині або в майбутньому можуть позначитися саме на досліджуваному елементі системи (атмосферному повітрі), адже логічним є діалектичний взаємозв'язок – все те, що здійснюється стосовно цілого, стосується і відображається на всіх його частинах, а незадовільний стан частини зумовить незадовільний стан цілого.

Вказаний принцип є доцільним і при окресленні ряду проблем, що стосуються міжнародно-правової охорони атмосферного повітря, і при винесенні рекомендацій щодо принципів і шляхів правового регулювання екологічної безпеки атмосферного повітря на міжнародному рівні. Тобто задля дослідження організаційно-правових, нормативно-процесуальних механізмів міжнародно-правового регулювання екологічної безпеки атмосферного повітря необхідним є дослідження відповідних заходів і процесів щодо суміжних видів діяльності людини, зокрема мирного використання атмосфери, зменшення військових випробувань, упровадження нових технологій літакобудування, зменшення залежності від атомної енергетики і т.д.

Список використаних джерел

1. Серов Г.П. Правовое регулирование экологической безопасности при осуществлении промышленных и иных видов деятельности / Г.П. Серов. – М.: Ось – 89, 1998. – 222 с.
2. Веденин Н.Н. Экологическое право: учеб. [для студентов высш. учебных заведений.] / Н.Н. Веденин. – М.: Право и Закон, 2000. – 336 с.
3. Заржицький О.С. Правові аспекти регіональної екологічної політики: монографія / О.С. Заржицький. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. – 160 с.
4. Махмуд А.А. Екологічна безпека як предмет політики міжнародного співробітництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.02 / А.А. Махмуд; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. – К., 2000. – 24 с.
5. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. / В.І. Андрейцев – К.: Знання-Прес, 2002. – 332 с.
6. Малишко М.І. Екологічне право України: навч. посіб. / М.І. Малишко. – К.: Видавничий дім «Юридична книга», 2010. – 389 с.
7. Барбашова Н.В. Правове забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Н.В. Барбашова; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ. – К., 2009. – 18 с.
8. Зорин А.К. Структурные составляющие международной экологической безопасности / А.К. Зорин. – Москва, 2011. – 741с.
9. Zartman W.I. Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority. London and Boulder: Lynne Rienner, 1995; Gross J.G. Towards a Taxonomy of Failed States in the New World Order: Decaying Somalia, Liberia, Rwanda and Haiti II Third World Quarterly. Vol. 17, No. 3, 1996. pp. 455 – 471.
10. French Hilary. Vanishing borders: Protecting the Planet in the Age of Globalization. New York, 2000. p. 6.
11. Robyn Eckersley, The Green State. Cambridge, 2004. p. 7-8.
12. Микієвич М.М. Європейське право навколишнього середовища: навчальний посібник / М.М. Микієвич. – Львів, 2004. – 256 с.